

ВЪЗГЛЕДИТЕ НА СОКРАТ В ГРАНИЦИТЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА ПАРАДИГМА

Наталия Витанова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. В тази статия е направен опит да се опишат възгледите на Сократ за образованието. Потърсени са съвременните измерения на учението му в контекста на образованието.

Keywords: Socrates, philosopher, educator, education, cognition, Socratic method

Сократ е много труден за изследване, тъй като няма писани съчинения. Смята, че писмената реч умъртвява живото слово, а словото има сакралната функция да открива и утвърждава истината. Поради тази причина излага възгледите си единствено чрез беседи, провеждани навсякъде, където може да се формира аудитория – площади, работилници, частни домове. На беседите му присъстват хора от различни възрасти и въпреки че има много последователи и формира група от ученици (Платон, Ксенофонт, Критий, Федон и др.), той не създава собствена школа. За разлика от софистите обучава учениците си напълно безкористно, без заплащане или каквито и да са материални приходи. Преподавателската дейност за него не е средство за препитание, а за лично морално удовлетворение и усъвършенстване.

Всичко, което се знае за Сократ, достига до нас предимно от неговите ученици Ксенофонт и Платон (също и от Аристотел, Аристофан). Те пишат за него обширно, но доста различни неща. „Дотолкова различни, че за местата, в които мненията им съвпадат, Бърнет предполага, че Ксенофонт е преписал от Платон. Там, където мненията им се разминават, се вярва или на единия, или на другия, или на нито един от двамата“. Според Б. Ръсел Ксенофонт не е философ и не е „обилно надарен с ум, и като цяло е традиционалист във възгледите си“, докато Платон „освен че е философ, е и писател с голямо въображение, талант и чар“ и именно тези негови достойнства „хвърлят сянка на съмнение върху него като историк“. Въз основа на тези предпоставки за таланта на Платон Ръсел допуска, че съдържателният и изключително интересен образ на Сократ в съчиненията на Платон може да е измислен. „Дали го е направил, или не, това е друг

въпрос“ (Ръсел, 1994: 137 – 140). Със сигурност може да се каже, че Сократ е атински гражданин от средно заможно семейство, който преподава философия на младежите, широко известна личност в Атина – Аристофан го окарикурира в „Облаци“, осъден на смърт и екзекутиран през 399 г. пр. н. е. „Но отвъд тези факти – както пише Б. Ръсел – всичко е много противоречиво“ (Ръсел, 1994: 137). Всъщност и до днес Сократ е една енигматична личност, която изследователите все още не могат да „уловят“. Истинският Сократ е „един убягнал на историята „исторически факт“ (Brun, 1998: 6 – 7). Според Съорен Киркегор той убягва на историята, защото е преди всичко човек, а не спекулиращ с абстрактни идеи учител, и защото като „вечния човек“, подобно на Исус, „стои над историята“ (Киркегор, 1993: 29).

Сократ (гр. Σωκράτης, 469 – 399 пр.н.е.) е роден в Атина. Баща му е каменоделец и скулптор, а майка му – акушерка. Детството и младежките му години преминават по време на управлението на Перикъл. Епохата на Перикъл е „най-щастливият и победоносен период в историята на Атина“ (Ръсел, 1996: 105), време на пълна хегемония на Атина над останалия елински свят. Приема се за връх в древногръцката култура и цивилизация, за класическия век на Античността. Сократ получава характерното за младите хора по това време образование. Има добри познания в областта на математиката, астрономията, литературата, диалектиката, реториката и др. Като по-млад проявява особен интерес към природните науки.

По отношение на материалното състояние той е по-скоро беден, отколкото богат. Получава малко наследство и според негови съвременници води непретенциозен начин на живот.

В периода на Пелопонеските войни Сократ взема участие във военни операции като пехотинец, където се проявява като храбър и смел воин, който не губи присъствие на духа при отстъплението на войската, предан и лоялен към останалите воители. Проявява не само военна доблест, но и гражданско мъжество в сложния обществено-политически живот на своя полис, въпреки че съзнателно избягва участие в обществения живот, мотивирайки се с фундаменталните различия на вътрешните си убеждения за справедливост и правосъдие и наблюдаваните множество несправедливости и беззакония, извършвани в държавата (Платон, 1979: 31с – 32а). В същото време той смята, че не трябва да се отклонява от своите граждански задължения (посещения на Народното събрание, участие в жури и т.н.), наложени от държавата. Противно на своето желание да не се изявява на социално-политическата арена и да не заема държавна длъжност, в по-късните години на своя живот той е политически активен и на практика доказва до каква степен е способен да защитава законността и справедливостта срещу волята на мнозинството. Последният ден на Сократ е описан от Платон във „Федон“. През 399 г. пр. н. е. той е обвинен, че не почита боговете, въвежда нови богове и по този начин развращава и покварява младежта. Всъщ-

ност философът не въвежда нови богове, а стига до прозрението, че атинското общество е достигнало своята върхна точка на развитие и деформациите в робовладелската демокрация са неизбежни. „Критиката, която древногръцкият мислител отправя срещу грубия антропоморфизъм, засяга дълбоко основите на митологията. Тя засилва конфликта между традицията и рационализма, а оттук и тонуса в духовните сфери на атинското общество“ (Радев, 1990: 38). Сократовият критицизъм извира от дълбоката неудовлетвореност от интелектуалното и нравственото състояние на съвременното му атинско общество. Създава проблеми на управляващата клика, като в своите беседи остро критикува „невежеството, аморалността и честолюбието на редица граждани от своя град“ (Радев, 1990: 38). Сократ не се колебае да дискредитира и осмее публично всяка „демократична“ глупост; той е и заклет противник на традиционните жиливи предразсъдъци и нерационалните масови практики, особено в политическия живот (Колева, 2012: 11). Управляващите кръгове не могат да простят подобна дързост и искреност. Сократ е осъден на смърт и екзекутиран на около седемдесетгодишна възраст. Сам изпива чашата с отрова (бучиниш) и умира няколко минути по-късно в пълно съзнание.

По философски разбирания Сократ е идеалист. Учението му има две основни изходни положения. Първото е тезата „Познай себе си!“. Това е „принципът, който връща човешката мисъл към себе си, защото според Сократ е смешно човек, който не познава себе си, да се стреми да познае това, което е извън него“ (Радев, 1980: 35; Люлюшев и др., 1996: 43; Люлюшев и др., 1998: 26). В диалог с младеж на име Евтидем Сократ пита кой се познава по-добре – този, който знае името си, или този, който познава своите слабости, „и не узнава ли и този (човекът – б.м.) така силата си, след като провери себе си в изпитанията, възникващи пред хората“. За философа „самопознанието носи на хората твърде много добрини, докато самозалъгването – твърде много злини. Онези, които познават себе си, знаят какво им е от полза и различават какво е по силите им и какво не. И като вършат това, което знаят, те си набавят необходимото за живот и благоденстват; което пък не знаят, не се залавят с него, не правят грешки и избягват бедите. Поради това те могат и другите хора да оценяват, чрез общуване с тях да придобиват добрини, а и от злини да се предпазват. Които обаче не познават себе си и се заблуждават в своите способности, се намират в подобно положение и спрямо останалите хора, и спрямо разните човешки дела; те нито знаят от какво имат нужда, нито какво правят, нито с кого общуват, а като грешат във всичко това, щастието им убягва и се натъкват на бедите. Напротив, онези, които знаят какво вършат, постигат успехи в начинанията си и се радват на добро име и почести“ (Ксенофонт, 1985: 114 – 115). Сократ много точно забелязва корелацията между усъвършенстването и самоусъвършенстването, като пътят към самоусъвършенстването е самопознанието. Да познае човек себе си, означава да открие в своите постъпки всеобщото, онази природа, която е еднаква за всички хора, да

достигне до съзнанието за нравствената субстанция, до това, което представлява нормата и критерият на човешките действия.

Второто е прочутото „Аз знам, че нищо не знам“. Незнанието е началото на познанието. Мъдростта е съзнанието за ограничеността на постигнатите резултати. Неговият идеал за мъдър човек е „незнаещ, който е наясно със своето незнание“, т.е. съзнаващ, че знае по-малко, отколкото иска, и че винаги ще иска да знае повече, отколкото може. Оригинална е и нетрадиционната му за тогава идея, че хората са различно незнаещи: едните държат сметка за незнанието си и едновременно се стремят да го ограничават, а другите не го съзнават, но и не желаят да знаят повече (Колева, 2012: 11). На всеки етап от развитието на науката извън познанията на разума остава несравнимо повече от достигнатото и усвоеното. Човек не може да достигне до истина от последна инстанция (Радев, 1993: 40). Съмнението не е принцип, а средство за усъвършенстване на научното познание.

Сократ е един от колосите на гръцката философия, човекът, който сменя философията от „небето на земята“, откривайки един нов космос за изследване – света на човека. „Той е първият философ и педагог, който насочва своето внимание към самия човек като фактор на своето собствено усъвършенстване..., за Сократ човекът става алфата и амегата на възпитателната дейност, на преобразуващата педагогическа дейност и на собствената формираща дейност“ (Стаменов, 1987: 99 – 100). Извършва прехода от натурфилософията към антропологическата тенденция в нея. Осъзнава, че натурфилософията не е в състояние да разкрие истинската причина за естествените явления и същността на нещата и се ориентира към схващането, че същинската причина на нещата е заложена в духовното начало, което не следва да бъде смесвано с природните явления (Платон, 2010: 96 – 99). Преди него философите изследват природата и Вселената, а той фокусира вниманието си върху човека и човешкото поведение, изследвайки нравствените добродетели и същността на знанията. Сократ е първият, който се опитва да им даде своя обща дефиниция. Има „две неща, които справедливо могат да се сметнат за заслуга на Сократ – пише Аристотел, – това са разсъжденията по индукция и опитът за общо определяне, като и двете стоят в първоосновата на науката изобщо“ (Аристотел, 2000, *Метафизика*, XIII, 4: 265).

Сократ се обръща към вътрешната природа на човека и измества акцента от външното развитие към желанието и стремежите да се познае истината. Смята, че справедливостта и всяка друга добродетел е мъдрост, която се основава на придобиването на истинско знание. Само достигането до истината води до истинска мъдрост. Така Сократ свързва добродетелта с истинското знание. „Добродетелта и доброто са знание, но знанието винаги трябва да бъде свързано с истината, а следващото условие е да бъде продиктувана постъпка от това знание... Според него добродетелта е познание, познание за доброто, което се реализира чрез съответните правила в отношенията между хората... Сократ е първият мис-

лител, идентифициращ доброто със знанието, последното – с границите на разума, между които би трябвало да се извърши и правилният избор на постъпка“, пише К. Нешев (Нешев, К. Антична етика. С., 1994: 5). За Сократ доброто е знание, а злото – незнание. Моралните стремежи са присъщи на всеки човек. За да се превърнат в добродетел, е важно той да си спомни какво е добро, а знанията за доброто се съдържат в безсмъртната душа на всеки човек. Човек е длъжен да се стреми към знанията, защото този стремеж е идентичен със стремежа към добродетели. Добродетелта според него е и фундамент на щастието, „защото само онзи, който напълно познава себе си, само той може правилно да действа и чрез това да постигне своите желания и да намери пълно щастие“. Търси отговор на въпроса кое детерминира постъпките на човека и защо той невинаги постъпва съобразно своето знание за доброто, а се уповава на удоволствието например. „Причината за това е, че човекът се оставя „да бъде победен от себе си“, а въпросът опира до това той „да победи себе си“... „да бъде победен от себе си“ е само незнание, а „да победи себе си“ не е нищо друго освен знание“ (Стаменов, 1985: 105 – 106; Платон, 1979: 410). „Чувствените похоти“ правят човека роб и нещастен и му пречат да познае себе си, поради това той трябва да желае по-малко, следователно „въздържанието е основа на всяка добродетел, а според това и на всяко истинско щастие“ (Шишкин, 1938: 18). За висша добродетел Сократ признава мъдростта. По отношение на дейността за него висша добродетел е храбростта, а по отношение на чувствата – умереността („доколкото именно мъдростта възпира вилнеенето на страстите и афектите“) (Медински, 1950: 22). Тази част от възгледите на Сократ, както и справедливостта и благочестието като основни форми на добродетелта са възприети и интерпретирани от неговия ученик Платон в проекта му за идеална държава.

В най-дълбоката си същност учението на Сократ е свързано със схващането, че реалният човешки живот зависи от представата на самия човек за достоен живот и от свободния, съзнателен и основан върху знанието избор на човека. В този контекст знанието и добродетелта са тъждествени, моралът зависи от знанието, а знанието зависи от морала, и поради това всяко „разумно човешко поведение“ е „отговорно поведение“, а неразумното – неотговорно (Янков, 2007: 8 – 26).

Сократ ясно разграничава знанието от мнението. Определя знанието, т.е. добродетелта като „божествен разум“, който е достъпен, и то не напълно (т.е. частично), само за философско усвояване във вид на понятия. Обикновеното мнение, присъщо на останалите хора (не философи), се отличава твърде малко от обикновеното незнание. Между знанието и незнанието е разположено същинското (правилното) мнение, което поради своята чувствена природа е изменчиво, преходно и неустойчиво, но подобно на знанието може да води човека към правилни действия и добродетелни постъпки (Янков, 2007: 8 – 26).

Така както доброто е изначално присъщо за душата, така и всеки човек трябва да се грижи за душата и нейното усъвършенстване. Сократ смята, че човек е

роден да се образова. Човешкото начало може да се съхрани и развива посредством възпитание и обучение в универсални нравствени ценности. Образованието е висше благо, което позволява на човек да достигне до истината, да намери свободата и да я съхрани в сложни, трудни и неблагоприятни ситуации. Той не разглежда образованието като начин за овладяване на „книжната“ наука, като прагматично знание, а като единствения възможен път за духовно развитие, основано на информираността на човека за собственото му незнание и адекватна оценка на собствените му възможности. Самопознанието е начин да се разбере истинското благо (Познай себе си!). То е висша добродетел. Целта на образованието според Сократ е абсолютното и общовалидно знание, което не трябва да се дава наготово, като овладяно вече постижение. Знанието е нещо, което трябва да се придобива от всеки чрез собствени усилия, то не е дар от Бога за тесен кръг посветени, а общодостъпен резултат на лични умствени усилия под ръководството на добър учител. Дейността на учителя за Сократ е по-ценна от живота. (Когато е изправен пред избора да спаси живота си или да се откаже от тази дейност, сам изпива чашата с отрова.) „Главната цел на педагогическата дейност според Сократ е освобождаване на човешкия ум от вредни и „глупави“ влияния и създаване на хармонично единство от потребности и способности“ (П. Радев, с. 36). Основната задача на наставника е да „събуди“ мощните духовни сили на ученика. В такова „акушерско изкуство“ той вижда основната мисия на учителя. А учителят трябва да е с „висок авторитет и с качества, които го правят обичан от учениците“ (П. Радев, с. 37).

Особено място във философията на Сократ заемат етиката и диалектиката. Етиката е теоретична система на нравствеността на античния човек, съдържаща определенията на основните норми и понятия на нравственото съзнание. Диалектиката (изкуството да се води спор) е метод за търсене на познанието посредством въпроси и отговори. Тя сочи пътя и механизмите за разкриване на съдържанието на това нравствено съзнание, на добродетелта изобщо. „Диалектиката е велико постижение на философията на Сократ“ (Асмус, 1976: 103).

В историята на образованието Сократ остава преди всичко със своята диалектика. Предполага се, че за първи път е прилагана систематично от Зенон – ученик на Парменид, но има достатъчно основания да се смята, че Сократ практикува и доразвива този метод.

Според Сократ знанията на човек не идват отвън. Те са притежание на душата и при необходимост могат да бъдат извлечени от нея. За него душата на човек съществува още преди неговото раждане. Човекът ще е лишен от разум и знание, ако наред със смъртното тяло у него не се намира и безсмъртната душа, благодарение на която той се приобщава към божественото знание. Човешката душа е „съкровищница“ и на знанията, придобити по време на нейното вечно странстване. По своята същност човешкото познание е знание, придобито едновременно и от настоящия човек, и от човека, у когото душата пребивава преди него (Янков,

2007: 8 – 26). Диалектичният метод е в съзвучие с учението за припомнянето, според което човек се учи, припомняйки си това, което знае в предходното си съществуване. За Сократ знанието не е нищо повече от спомен, а това е невъзможно, ако душата не съществува предварително, независимо от тялото, което означава, че душата е безсмъртна. Това схващане служи за основа на Сократовия метод, който е единственият възможен път за достигане до сигурно знание.

Изкуството на беседата (Сократовият метод) е свързано с умението да се тръгне от това, което е известно на събеседника; да се маркират границите на неговото знание и незнание; да си спомни онова, което неговата вечна душа вече знае („анамнесис“), и да се възстановят онези елементи, които са забравени или загубени от паметта, и накрая да се стигне до „духовно възраждане“ на знанията на вечната душа на събеседника (Платон, 2010: 75 – 76).

Методът на Сократ е прост, но много ефективен. Негов фундамент е „овладяване на знанията от ученика чрез самостоятелна умствена дейност, извършвана под ръководството на учителя“ (Чакъров, Атанасов, 1976: 19). Обучава учениците си, като им задава последователно въпроси, които предполагат критическо отношение към догматичните утвърждения. Диалогът е насочен към търсене на истинското познание. Провокира спонтанни отговори, като целта е да постави човека в състояние, в което сам да разбере собствените си убеждения, ценности и заблуждения. Важна стъпка е осъзнаването, че истинското познание отсъства, както и разбирането на собственото незнание. „Незнанието се оказва всъщност познание за способностите и възможностите да опознаем себе си“ (Нешев, 1994: 8). Именно с ограничеността на човешкото знание са свързани известните думи на Сократ „Аз знам, че нищо не знам“. Тези думи, от една страна, са мяра в познаването на собственото (и на другите хора) невежество, а от друга – разкрепостяват съзнанието, дават възможност да „се обсъжда истината без предразсъдъци“, да се наруши всяко мисловно спокойствие, „да направи по-слабата теза по-силна“ (Стаменов, 1987: 99 – 102). Противоречието между знанието и незнанието е доказателство за това, че пътят на познанието, респективно на мисленето, е също толкова противоречив.

Прието е да се смята, че диалектичният метод (Сократовата евристична беседа) включва няколко елемента.

Ирония – изходна точка в диалектичния метод, свързана с откриване на противоречията в становището на събеседника. Сократовата ирония е изначално двойствена/двузначна – от една страна, тя е свързана с неговия „скептицизъм“, по точно – с тезата за знанието за собственото невежество, а от друга – с основната увереност, че истинските знания са „скрити“ у човека и с помощта на изкусни въпроси и отговори те могат да бъдат извлечени от него. Последователно и системно се задават въпроси, които целят да доведат събеседника до противоречие със себе си и до признаване на своето незнание. Събеседниците изказват мнения върху определени нравствени качества. За Сократ е „най-важно

да пробуди мисленето у хората, той иска да събуди недоверие в техните предпоставки, след като вярата им е вече разколебана и хората са подтикнати да търсят у самите себе си онова, което е“ – пише Хегел (Хегел, 1982: 59). Иронията е негативната страна на метода, „отвеждаща до позитивно познание“ (Атанасов и др., 1993: 31), отразяваща контраста между знанието и незнанието, специфичен катарзис на човешкото съзнание, чрез който човек се освобождава от погрешните схващания. Според А. Бергсон Сократовата ирония е предназначена да отстрани онези мнения, които не са способни да издържат изпитанието на разума (Бергсон, 1993: 41). Тя има преди всичко интелектуално пробуждаща роля. „В иронията не се вижда нищо друго, освен интелектуално оръжие за разрушаване изначалните положения на безкритичния здрав разум“ (Колева, 2012: 20). Чрез ироничното „незнание“ Сократ се стреми да реши определени образователни задачи: „да ангажира интелектуално събеседника, като провокира любопитство и критично отношение към разисквания въпрос; да го подтикне към продължително умствено напрежение, в резултат на което той сам да намери грешките в разсъжденията си и се освободи от тях, без да се чувства манипулиран или обиден“ (Колева, 2012: 20). Безпощадните въпроси изкореняват догматизма в мисленето. Чрез иронията абстрактните идеи се превръщат в конкретни.

Майевтика (раждане, духовно акушерство) – логическо средство, чрез което беседата продължава, като се отбелязва нова теза или въпрос, свързан със стария. Целта е да се преодолеят противоречията „в значенията на анализираното понятие и намирането на приблизително еднозначен отговор“ (Нешев, 1994: 3). Майевтиката разнища безпощадно осеяните с грешки мисловни пътища и насочва към истината по пътя на критичното разсъждение. „Познавателната стойност на метода е най-вече в това, че майевтичните въпроси забраняват мисловното разпиляване, дисциплинират ума в логичност и отговорност към смисъла на твърденията, удържат размишлението в детерминирани от самата тема граници...“ (Колева, 2012: 18). Майевтиката дава възможност едно и също понятие да се дефинира от различни гледни точки (често противоположни), защото според Сократ така се „ражда“ истината. Майевтиката е позитивната страна на диалога, чрез която се извършва преход от деструктивната към конструктивната страна на метода. Дава възможност да се разкрие интелектуалният потенциал на събеседника посредством насищане с факти и примери. Разсъждава се от частното към общото, от индивидуалното към универсалното. Основната характеристика на майевтиката е развитието на обща идея, тръгвайки от една частна представа на индивидуалното съзнание, или с други думи казано, от една отделна представа да се изведат общите принципи на идеята. За да се стигне до истинската същност на идеята, която е тема на диалога, е необходимо „разбъркване“ на понятията, от което произтича затруднението на събеседниците. Ако иронията по същество е индукция, майевтиката е абстракция, свързана с онагледяване на общите принципи на конкретното понятие. В. Винделбанд вижда в майевтиката

на Сократ път към изваждане най-вече на всеобщите и необходими истини на етическия разум (по Колева, 2012: 11).

Индукция – логически процес, с помощта на който се формират елементите на мисленето. В диалектичния метод на Сократ индукцията е такъв елемент или страна, при която се предлага или изгражда основата на общите определения“ (Радев, 1980: 64). Тя изразява в най-голяма степен логико-дискурсивната (разсъжденческа) страна на беседата, като чрез своите елементи – **наблюдение, сравнение и аналогия**, подготвя логическите основания за един или друг извод. **Наблюдението** в широк смисъл е свързано със съвкупност от разнообразни примери, отнасящи се до нравствеността – отделни случаи, факти, спонтанно възникващи мнения, налагащи се индиректно. Мненията се подлагат на анализ и оценка. Изходна точка са фактите, като според Р. Радев това е „най-елементарният начин, с който човек влиза в „контакт“ с теорията... Наблюдението свежда фактите до елементи на критически анализ, поставя ги в конфронтация с разбиранията на събеседниците“ (Радев, 1980: 65). **Сравнението** е логическо средство, чрез което се откриват приликите и различията. За да могат да се открият съществените характеристики, конкретен факт се взема не сам по себе си, а се съотнася към други факти. **Фундамент на аналогията** са наблюдението и сравнението. Чрез нея се отбелязват сходните свойства или отношения и по този начин непосредствено се стига до съответния извод.

Определение – крайният резултат от беседата, демонстриран в дадена дефиниция, отбелязва общото, фиксира сходното, изразява го абстрактно-логически. „Въз основа на анализа, осъществен в сравнението и аналогията, се стига до определено заключение, отнасящо се до общото на дадени нравствени качества – добро, справедливост, умереност и др.“ (Радев, 1980: 66). Този процес продължава и след дефинирането на понятието, защото Сократ вярва, че нито една дефиниция не може да изрази цялата истина. Няма готови и предпоставени определения, а диалектиката е път за откриването им. Сократ (чрез Платон) твърди, че дори боговете нямат пълно съгласие за добро, справедливо, прекрасно и достойно. Поради тази причина те не само често спорят, но понякога и воюват помежду си, смятайки едни постъпки за достойни или пък предизвикващи отвращение. „Постоянните опити на Сократ да намери непротиворечиви дефиниции на нравствените феномени навеждат на обосновано предположение, че той търси (макар и имплицитно) универсален критерий за **истинност** на етическите съждения“ (Колева, 2012: 17).

Крайната цел на Сократовия метод е човек да се замисли върху самия себе си, върху начина си на живот, върху ценностите, които споделя, върху отношението си към другите хора, върху личните си компетентности.

Сократовият метод търпи някои ограничения. Използването му е подходящо за някои въпроси и неподходящо за други (например в сферата на емпиричните изследвания). Вероятно Б. Ръсел е прав в заключението си, че той е подходящ за използване и приложим в случаите, когато се разполага с достатъчно натрупано

познание в дадена област и когато е необходимо осигуряването на определена логическа последователност, но когато обект е откриването на нови факти, той е изцяло неприемлив. „Ние все пак можем да приложим резултатно този метод към една сравнително голяма група случаи. Навсякъде това, което е оспорвано, е по-скоро в сферата на логическото, отколкото на фактическото – спорът е добър метод за извличане на истината“ (Ръсел, 1994: 150 – 152). Като аргумент на тезата на Ръсел може да се посочи и фактът, че в съвременното образование Сократовата структура на обучението, която е изградена върху диалектичния му метод, „не е достатъчна за пълноценно разгръщане на дидактическия познавателен акт и не може да се следва във всички случаи“, тъй като по характер тя е организационно-функционална и при нея се смесват дидактическите и психологическите аспекти на организацията на обучението (Андреев, 1987: 97)

В същото време диалогът като метод на обучение в съвременното училище е много привлекателен за младите хора в сравнение с „класическите“ (най-често) монологични методи, тъй като им дава възможност и свобода да изследват различни проблеми на основата на личния си опит и същевременно ги учи на отговорност и полагане на усилия за достигане до истината.

За да може успешно днес да се прилага методът на Сократ в процеса на обучение, от учениците се изисква:

- да са подготвени предварително за работа с метода;
- да са с позитивни атитюди към него;
- да са високо мотивирани за активна интелектуална дейност.

От учителя се изисква да притежава множество компетентности:

- да е запознат много добре със същността на Сократовия метод;
- да създава специално организирана среда за обучение;
- да владее изкуството да задава въпроси;
- да е с позитивно отношение към учениците;
- да умее да изслушва тезите и аргументите на учениците;
- да е толерантен към различните мнения;
- да е снизходителен към грешките на учениците;
- да умее да ги мотивира за участие в обучението и да стимулира развитието на личния им опит за постигане на личностно значими цели;
- да поощрява креативността и творчеството на учениците.

В контекста на съвременното образование методът на Сократ е в пълен унисон с новите роли на учителя, които съдействат за успешно самостоятелно учене, една от които е ролята на фасилитатор (третото ниво по модела на Жералд Гроу, който е изграден на основата на ситуационното лидерство на Хърси и Бланшард). Учителят влиза в ролята на фасилитатор (*facilitate*/*fa'siliteit* – буквалният превод на думата фасилитирам означава улеснявам, облекчавам, благоприятствам/спомогам за, съдействавам на, подпомагам; човекът, който извършва този процес, се нарича фасилитатор), като подпомага дискусии, в които участва наравно с

обучаемите. Фасилитаторът съдейства на учениците сами да конструират ин-структивни модули, които да следват. Той организира речевата активност около концептуално обединени проблеми и противоречиви ситуации. Фасилитирането е и „процес на „намирането“ и утвърждаването на собствения стил на учене на ученика, както и постигане на резултати не само в познавателното развитие, но и в останалите области на личностно развитие“ (Калоянова, 2012:48)

В етическите възгледи на Сократ, които са основа на педагогическите, „най-висша степен на образование е личното морално усъвършенстване и овладяване на етиката“ (П. Радев, с. 36). Поради тази причина физическото и естетическото възпитание на детето според него следва да предшества усвояването на универсалното знание – философията. Философското дело на Сократ представлява едно постоянно усилие моралните ценности и норми да бъдат рационално аргументирани и „внедрени“ у хората чрез подходящо образование. Най-впечатляващ в това отношение е възгледът му, че нравственото себепознание започва с тотално разрушаване на наследените мисловни и житейски стереотипи (Колева, 2012: 21). В този контекст Сократовата диалектика може да се разглежда като оригинален метод за критично нравствено самопознание. Той се практикува и до днес (модифициран и усъвършенстван) не само в областта на образованието, а и в други сфери на обществения живот.

Френският изследовател Ж. Бастид (G. Bastide) пише следното за осъдения на смърт Сократ: „За човека, който живее според външните блага, смъртта е страдание. За мъдреца, живеещ според изискванията на духа и умиращ от естествена смърт, фактът на смъртта е факт както всички други природни факти. Обаче за праведника, умиращ като жертва на човешката несправедливост, смъртта е акт, тя е действие. И тъй като духовните стойности стоят извън времето и пространството и не могат да бъдат пренебрегвани, всеки човек, който извършва неправда или се съгласява на предателство и неправда, винаги в крайна сметка неизбежно усеща, че подло е принесъл Праведника в жертва и че е отговорен за смъртта му. Поради тази именно дълбоко залегнала у всички хора причина Сократ агонизира вече няколко хилядолетия и ще агонизира до края на света, за да държи будна съвестта на човечеството и да не му позволява да заспи (Bastide, 1939: 307).

Преди срещата си с Платон през 407 г.пр.н.е. Сократ сънува лебед, който е приет за свещена птица на Аполон. На следващия ден, срещайки се с него, той възкликва: „Ето го моя лебед“. И наистина Платон достойно оправдава надеждите на своя учител (П. Радев, с. 38).

Сократовият диалектичен метод е теоретична основа на диалектиката на Платон и логиката на Аристотел.

ЛИТЕРАТУРА

Андреев, М. (1987). *Дидактика*. София.

Асмус, В. Ф. (1976). *Античная философия*. Москва.

- Атанасов, Ж., М. Люлюшев, Й. Колев, А. Чавдарова, С. Долапчиев. (1993). *История на педагогиката и българското образование*. В. Търново.
- Бергсон, А. (1993). *Двата източника на морала и религията*. София.
- Калоянова, Н. (2012). *Преподаването като фасилитирането (теория и технологии в училищното обучение)*. София.
- Киркегор, С. (1993). *Върху понятието за ирония*. София.
- Колева, Б. (2012). *Начала на Сократовата морална философия* (Авто-реферат). София.
- Ксенофонт. (1985). *Сократически съчинения*. София.
- Люлюшев, М., Й. Колев, А. Чавдарова, Е. Сачкова, В. Атанасова. (1996). *История на педагогиката*. В. Търново.
- Люлюшев, М., Й. Колев, А. Чавдарова, Е. Сачкова, В. Атанасова, Н. Филипова, С. Стефанов. (1998). *История на педагогиката и българското образование*. София.
- Медински, Е. Н. (1950). *История на педагогиката*. София.
- Нешев, К. (1994). *Антична етика*. София.
- Платон. (1979). Апология. В: Платон. *Диалози*, т. 1. София: Наука и изкуство.
- Платон. (2010). *Федон*. София.
- Радев, П. *Лекции по история на педагогиката*.
- Радев, Р. (1990). *Велики философи*, част I, София.
- Радев, Р. (1980). *Сократ – живот и дело*. София.
- Ръсел, Б. (1996). *История на западната философия*, том 1, София.
- Стаменов, И. (1987). Сократ и Сухомлински. В: сп. *Педагогика*, №6, с. 98 – 108.
- Хегел, Ф. (1982). *История на философията*. София.
- Чакъров, Н., Ж. Атанасов. (1967). *История на педагогиката*. София.
- Шишкин, М. (1938). *Кратка история на педагогиката*. София.
- Янков, Я. (2007). *Политически и правни учения. Древна Европа*. Рим, т. 3, София.
- Bastide, G. (1939). *Le moment historique de Socrate*. Paris.
- Brun, J. (1998). *Socrate*, Paris.
- Burnet, J. (1964). *Greek philosophy. Thales to Plato*. London.

REFERENCES

- Andreev, M. (1987). *Didaktika*. Sofiya.
- Asmus, V. F. (1976). *Antichnaya filosofiya*. Moskva.
- Atanasov, Zh., M. Lyulyushev, Y. Kolev, A. Chavdarova, S. Dolapchiev. (1993). *Istoriya na pedagogikata i balgarskoto obrazovanie*. V. Tarnovo.
- Bergson, A. (1993). *Dvata iztochnika na morala i religiyata*. Sofiya.

- Kaloyanova, N. (2012). *Prepodavaneto kato fasilitiraneto (teoriya i tehnologii v uchilishtnoto obuchenie)*. Sofiya.
- Kirkegor, S. (1993). *Varhu ponyatiето za ironiya*. Sofiya.
- Koleva, B. (2012). *Nachala na Sokratovata moralna filozofiya (Avtoreferat)*. Sofiya.
- Ksenofont. (1985). *Sokraticheski sashineniya*. Sofiya.
- Lyulyushev, M., Y. Kolev, A. Chavdarova, E. Sachkova, V. Atanasova. (1996). *Istoriya na pedagogikata*. V. Tarnovo.
- Lyulyushev, M., Y. Kolev, A. Chavdarova, E. Sachkova, V. Atanasova, N. Filipova, S. Stefanov. (1998). *Istoriya na pedagogikata i balgarskoto obrazovanie*. Sofiya.
- Medinski, E. N. (1950). *Istoriya na pedagogikata*. Sofiya.
- Neshev, K. (1994). *Antichna etika*. Sofiya.
- Platon. (1979). Apologiya. V: Platon. *Dialozi*, t. 1. Sofiya: Nauka i izkustvo.
- Platon. (2010). *Fedon*. Sofiya.
- Radev, P. *Lektsii po istoriya na pedagogikata*.
- Radev, R. (1990). *Veliki filozofi*, chast I, Sofiya.
- Radev, R. (1980). *Sokrat – zhivot i delo*. Sofiya.
- Rasel, B. (1996). *Istoriya na zapadnata filozofiya*, tom 1, Sofiya.
- Stamenov, I. (1987). Sokrat i Suhomlinski. V: sp. *Pedagogika*, №6, s. 98 – 108.
- Hegel. F. (1982). *Istoriya na filozofiyata*. Sofiya.
- Chakarov, N., Zh. Atanasov. (1967). *Istoriya na pedagogikata*. Sofiya.
- Shishkin, M. (1938). *Kratka istoriya na pedagogikata*. Sofiya.
- Yankov, Ya. (2007). *Politicheski i pravni ucheniya*. Drevna Evropa. Rim, t. 3, Sofiya.
- Bastide, G. (1939). *Le moment historique de Socrate*. Paris.
- Brun, J. (1998). *Socrate*. Paris.
- Burnet, J. (1964). *Greek philosophy. Thales to Plato*. London.

SOCRATES' VIEWS WITHIN THE EDUCATIONAL PARADIGM

Abstract. This article is an attempt to describe Socrates' views on education. Sought are contemporary dimensions of his teachings in the context of education.

✉ **Dr. Natalia Vitanova, Assoc. Prof.**
Faculty of Education
University of Shumen "Bishop Konstantin Preslavski"
115, University Str.
9700 Shumen, Bulgaria
E-mail: omerzen@abv.bg